

A beteg-együttműködés aktuális kérdései I. rész

Dr. Hankó Balázs

Bevezetés

A fejlett országoknak, így hazánknak is egy új világbetegséggel kell szembesülniük, ez pedig a beteg-együttműködés hiánya. Ennek kezelésében a gyógyszerészeknek, akik napi kapcsolatuk révén közvetlenül befolyásolhatják a betegek egészségkultúráját és együttműködőkészségét, kiemelt szerepük van. Ezt támasztja alá az is, hogy a gyógyszerészi gondozás 3. szintjén, amikor a gyógyszerész a már diagnosztizált krónikus betegek támogatásával foglalkozik, az együttműködés fokozásának deklarált szerepe van.

Jelen közlemény I. részében a beteg-együttműködés hiányának társadalmi-gazdasági következményei mellett, az elmúlt években a nomenklatúrában bekövetkezett változásokat és a témával foglalkozó összefoglaló tanulmányok eredményeit kívánom ismertetni. A II. részben mutatom be, hogy jelenleg milyen modellekkel próbálják leírni a betegek e magatartási formáját és milyen tényezők befolyásolják az adherence-et.

A beteg-együttműködés hiányának társadalmi-gazdasági következményei

Az elmúlt évtizedekben a fejlett országokban a hosszú távú terápiát igénylő krónikus betegségek jelentik a legnagyobb kihívást. A WHO Európai Regionális Irodájának 52 tagállam egészségügyi helyzetéről szóló 2005-ös jelentése szerint a régió betegségterhének legfontosabb okait a nem fertőző betegségek képviselik (az összes betegség 77%-a), majd a külső sérülések és mérgezések (14%), illetve a fertőző betegségek (9%) következnek. 2002-ben a nem fertőző betegségek okozták a 9,6 millió halálestet 86%-át és a 150,3 millió DALY¹ 77%-át [1].

A krónikus betegségek kezelésében a hosszú távú terápia egyrészt gyógyszeres kezelést, másrészt sok esetben a teljes életmód átalakítását is igényli. Hiába tehát az újabb és újabb dollár-százmilliárdok, melyet hatásosabb gyógyszerek fejlesztésére költenek, ha a beteg a gyógyszereit nem megfelelően alkalmazza, illetve nem tartja be az egyéb utasításokat. Hiába a klinikai vizsgálatokban nyert sikeres eredmények, ha ezek nem azonosak a mindennapi rutinban várható

eredményekkel. A sikeres terápiához nemcsak az szükséges, hogy a beteg optimális kezelést kapjon, hanem az is, hogy a kezelési irányelveket betartsa.

A WHO egy korábbi és egy 2001-es becslése szerint a fejlett országokban, a krónikus betegségben szenvedőknél a beteg-együttműködés aránya 50% körüli [2, 3].

További – 2000-ben és 2002-ben közölt – vizsgálatok is beszámolnak arról, hogy a várt klinikai eredmények elmaradásának a vezető oka a gyenge beteg-együttműködés [4, 5]. Tehát nemcsak a kezelés színvonalát és hatékonyságát kell biztosítani, mert a beteg-együttműködés alacsony aránya csökkenti a beteg életminőségét, életkilátásait, veszélyezteti a beteg biztonságát, ráadásul indokoltatlanul növeli az egészségügyi költségeket.

Waeber és mtsai 2000-ben közölt vizsgálata szerint a szuboptimális beteg-együttműködés az elsődleges oka a nem kontrollált magas vérnyomásnak [6] és további felmérések is igazolják, hogy a beteg-együttműködés javításával a komplikációk csökkennek, illetve a betegek nagyobb hányada éri el az ideális vérnyomásértéket [7–9]. Diabetes-prevencióval foglalkozó felmérések tanúsága szerint a zsírszegény diéta és a fokozott fizikai aktivitás a veszélyeztetettek körében csökkentette a 2-es típusú cukorbetegség kialakulását [10, 11], diagnosztizált 2-es típusú cukorbeteg esetében pedig a gyógyszerelést, diétát, mozgást, lábápolást, szemészeti kontrollt is magába foglaló beteg-együttműködés csökkentette a komplikációk kialakulásának valószínűségét, javította a betegek életminőségét és életkilátásait [12].

Számos vizsgálat megerősítette, hogy az előírásoktól eltérő gyógyszereszedés esetén fokozott a veszély a relapszusokra, a dependenciára, az ún. „rebound” hatásra, a rezisztenciára, toxicitásra és balesetekre [13–20].

A beteg-együttműködés javításával közvetlen egészségügyi költségmegtakarítások érhetők el, egyrészt a rendelt egészségügyi termékek használatában, másrészt az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele csökkenésével (exacerbációk, krízisek, relapszusok száma csökken), és indirekt megtakarítások jelentkeznek azáltal, hogy a beteg életminősége, társadalmi helyzete javul.

2002-es adatok szerint az Egyesült Államokban 880 millió orvos-beteg találkozás történt, melynek jelentős része (188 millió eset) a nem megfelelő beteg-együttműködés miatt nem ért célt [21]. Ennek gazdasági következményeit nehéz megbecsülni, de DiMatteo meta-analízise szerint ez évenként elérheti a 300 milli-

¹ DALY: disability-adjusted life years – betegséggel/rokkantsággal súlyozott életevek, vagyis azok az egészséges életevek, amelyek az idő előtti halálozás, betegség vagy rokkantság miatt nem következnek be.

árd dollárt [21]. További következmény lehet, hogy a terápiás sikertelenség miatt az orvos hamarabb kezd el komolyabb, sok esetben drágább terápiát, költséges vizsgálatokat végez(tet), illetve a beteg kórházba kerülhet. Kanadai felmérés szerint a kórházi beutalások 5,2%-a vezethető vissza a beteg-együtműködés hiányára. Ennek következményes költsége évente 1,6 milliárd dollár [22].

Ha a betegek ki is váltják a gyógyszerüket, ez még nem jelenti azt, hogy be is veszik. Erre vonatkozóan Morgan megállapította, hogy a kiváltott, de be nem szedett gyógyszerek értéke a 65 évesnél idősebb korosztályban az Egyesült Államokban éves szinten elérheti az 1 milliárd dollárt [23].

Mindezek alapján érthető Haynes és mtsai-nak megállapítása, miszerint a beteg-együtműködés alacsony szintjéről szóló egyre több bizonyíték értelmében minden olyan tevékenységnek, ami a beteg-együtműködést hivatott javítani, sokkal nagyobb hatása lehet a betegek egészségi állapotára, mint minden más egyéb speciális terápiának [2].

Definíciók

A beteg-együtműködéssel foglalkozó külföldi irodalom a beteg-együtműködéssel kapcsolatban kiemelten két kifejezést használ: az egyik a *compliance*, a másik az *adherence*. A WHO ajánlásának köszönhetően az *adherence* kifejezés fokozatosan kiszorítja az eddig megszokott és Magyarországon is leginkább használt *compliance* kifejezést.

2001-ben, a WHO *adherence* témában összehívott tanácskozásán elfogadott definíció szerint az *adherence* „az a mérték, amennyire a beteg követi az orvosi utasításokat” [24]. Ebben a definícióban az „orvosi” és az „utasítás” kifejezés nem fed le a meghatározni kívánt fogalmat, hiszen krónikus betegségek esetében a beteg egészségügyi ellátása több szereplős, illetve az utasítás megnevezés magába foglalja, hogy a beteg passzívan követi az orvos irányítását. Továbbá az *adherence* a személy több magatartási szokásáról is tájékoztat. Ilyen az orvosi vizitre való járás, a gyógyszerkiváltás, a gyógyszerbevitel, a szűréseken való részvétel, az életvitel (pl. higiéné, dohányzás, alkoholfogyasztás, étkezés, fizikai aktivitás). Ezért a WHO Haynes és Rand munkáira alapozva [25, 26] újrafogalmazta az előzőekben ismertetett definíciót. Eszerint az *adherence* az egyén egészségügyi szakemberrel egyeztetett ajánlásoknak megfelelő viselkedése a gyógyszer-szedés, diéta és az életmódváltozás területén. A WHO az *adherence* *compliance*-hez viszonyított különbségként a beteg egyetértésével történő ajánlások követését emelte ki.

A gyógyszer-szedéssel kapcsolatban a külföldi utilizációs irodalomban további, a beteg-együtműködés

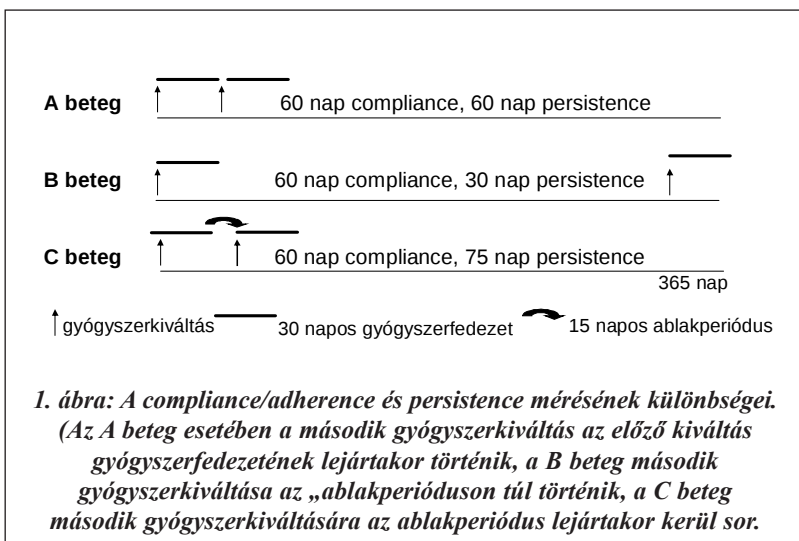
mértékét jellemző fogalmakat is alkalmaznak. Erre azért van szükség, mert arra a kérdésre, hogy milyen mértékben követi a beteg az előírt gyógyszeres terápiát, nem lehet egyszerűen válaszolni. Mennyit vesz be az előírt gyógyszerből? Milyen gyakorisággal? Milyen időközönként? Felhagy-e a gyógyszer-szedéssel? Tart-e hosszabb-rövidebb szüneteket? Ezekből a kérdésekből is látszik, hogy a gyógyszeres terápiának legalább két dimenziója van: a dózis és az idő. A következő fogalmak pontosan ezt hivatottak tisztázni. Ilyen fogalom a *compliance/adherence* (attól függően, hogy a beteggel egyetértésben történik-e a terápia), a *gyógyszerkiváltási arány* (*Medication Possession Ratio: MPR*), a *napi gyógyszerelési együtműködés* (*Daily Medication Adherence: DMA*), a *persistence* és a *discontinuation* (terápia abbahagyás). Sajnos ezen definíciók használata nem egységes és többnyire az adott vizsgálat leírásából következtethetünk a ténylegesen alkalmazott definícióra.

A *compliance/adherence* a beteg által az adott időszak alatt kiváltott/beszedett gyógyszerek és a betegnek az adott időszak alatt felírandó gyógyszerek aránya. Ha a beteg nem váltja ki a gyógyszereit, elsődleges *non-compliance/adherence*-ről beszélhetünk. Az irodalom nem egységes abban, hogy a *non-compliance/non-adherence* határát hol húzza meg. Vannak vizsgálatok, ahol ez a felírt gyógyszer-mennyiség 80 illetve 90%-a, de ettől megengedőbb arányok is előfordulnak. A *gyógyszerkiváltási arány* is erről tájékoztat, csak ilyenkor a teljes gyógyszerellátású napok számát az adott időszak napjainak számával osztjuk.

A *napi gyógyszerelési együtműködésnél* az első és utolsó gyógyszerkiváltás közti időtartam alatt kiváltott gyógyszer-mennyiségből kiszámítjuk, hogy ez hány napra volt elegendő, majd ennek értékét osztjuk az első és utolsó kiváltás közti időtartammal.

A *persistence* (*perzisztencia* = *terápia folytonosság*) a megszakítás nélküli folyamatos terápiát jelenti, azaz azt is figyelembe veszi, hogy milyen időpontban történt a gyógyszer kiváltása. A *perzisztencia* számításához egy ún. ablak periódust is figyelembe kell venni, amit általában a beteg által kiváltott gyógyszer-mennyiségből számítható napok felében határoznak meg. Ha a gyógyszerellátással lefedett időszak vagy az utolsó napi gyógyszeradagtól számítandó ablakperiódus alatt történik meg az ismételt gyógyszerkiváltás, a beteg még *perzisztensnek* számít. De ha már egyszer a beteg ezen ablakperiódus időtartamát meghaladva váltotta ki a gyógyszert, a továbbiakban nem *perzisztens*. Így a *perzisztens* napok száma megadható a vizsgált napok százalékában, illetve aszerint, hogy az adott időpontban a betegek hány százaléka volt még *perzisztens*. A definícióból adódik, hogy a *perzisztencia* % és a *perzisztens* nap-szám általában kisebb, mint a *compliance* érték.

A *perzisztencia* számos vizsgálatban alkalmazott további megközelítési módja, hogy a vizsgálat meg-

kezdésétől számított adott időpontokban megnézzük: a beteg szedte-e még a gyógyszert, azaz van-e az adott dátumot meghaladó gyógyszerkiváltása. Az előbb említett perzisztencia-kritériumot úgy is szigorítják, hogy ezen időtartamon belül csak az a beteg számít perzisztensnek, akinek az adott időtartamon belüli gyógyszerkiváltása meghaladta a vizsgálatban támasztott értéket, azaz adherens volt. Az ablakperiódussal számított perzisztencia és a hagyományos compliance/adherence számítás közötti különbséget mutatja be az **1. ábra**.

A *discontinuation* (terápia abbahagyás) alatt a felírt gyógyszeres terápia végleges, beteg általi felfüggesztését értjük, ami a persistence-el mutat kapcsolatot.

Gyakran használják az ún. *inadvertent non-adherence* (laikus hipotézis) fogalmat is. Eszerint, a beteg saját meggyőződése szerint teljes mértékben betartja a terápiás ajánlásokat, azonban az általa feltételezettek, tájékoztatatlanság, ismerethiány miatt a gyakorlata nem egyezik az előírtakkal.

Az elektronikus gyógyszerbevitelt regisztráló vizsgálatokban az adherence/compliance mérésnél az alábbiakat vizsgálják: gyógyszerbeviteli (taking) adherence/compliance, rögzített gyógyszerbevételek száma/a felírt gyógyszerdózisok száma $\times 100\%$. Helyesen dozírozott (correct dosing) adherence/compliance azon

napok száma, amelyeken javallt mennyiségű gyógyszert vett be a beteg/az összes terápiás napok száma $\times 100\%$. Helyes időben szedett (timing) adherence/compliance vizsgálatok az azt nézzük, hogy a gyógyszer farmakokinetikájából adódó időtartamon belül (pl.: 12 óra $\pm 25\%$) hány esetben történt meg a gyógyszerbevitel. Ezt a számot osztjuk a vizsgált időtartam alatt optimálisan beszedendő dózisok számával.

Az adherence mérésének lehetőségei

Ahhoz, hogy a betegek adherence-ét fokozni lehessen, szükséges lenne, hogy adekvát mérési lehetőségekkel rendelkezünk. Azonban az adherence értékek mérésének nincs „aranystandardja” [27]. Az adherence mérésére az alábbi technikák választhatóak:

- közvetlen megkérdezés (beteg, egészségügyi személyzet),
- kérdőíves felmérés,
- tabletta számlálás,
- elektronikus gyógyszerbevitel monitorozás (Medication Event Monitoring System: MEMS),
- betegkártyák, gyógyszerári adatbázisok elemzése,
- biokémiai mérések.

DiMatteo 2004-ben megjelent publikációjában az 1948–1998 közötti időszakra kiterjedően végezte el a beteggyüttműködő-készséggel foglalkozó angol nyelvű cikkek szisztematikus áttekintését. Az elvégzett meta-analízis bevonási feltételeinek 569 cikk felelt meg és az egyes mérési típusokba a szerző 513 vizsgálatot sorolt be. Az eredmények megoszlását az **I. táblázat** foglalja össze [21].

A különböző mérési lehetőségek közül az előnyök és hátrányok mérlegelésével választható ki az adott vizsgálatnak leginkább megfelelő módszer. A tapasztalatok szerint az egészségügyi személyzet általában a

beteg adherence értékeit túlértékeli [28]. Hasonlóan pozitív irányban tévednek a betegek is [29]. A kérdőíves felmérések ugyan könnyen, gyorsan és olcsón kivitelezhetőek, de szintén szubjektív tényezők befolyásolhatják az eredményt. A kérdőíves mód-

I. táblázat
Az adherence értékek megoszlása az elvégzett vizsgálatok típusa szerint

Az adherence mérés technikája	Vizsgálatok száma	Átlagos adherence érték	Konfidencia intervallum
Gyógyszerszámlálás	127	85,1	82,4–87,6
Biokémiai vizsgálat	50	72,9	65,5–79,8
Betegkártya, gyógyszerári adatbázis elemzés	145	72,6	69,3–79,0
Önkitöltős kérdőíves felmérések	131	71,8	68,3–75,4
Közvetett megkérdezés (családtag, orvos)	28	66,6	57,5–86,7
Elektronikus monitorozás	32	69,0	61,7–75,9

szerrel azonban a beteg tulajdonságai is részletesen felmérhetők. A beteg által be nem vett gyógyszerek (tabletták) számolása nem tartalmaz szubjektív elemeket, azonban az esetek nagy részében az adherence túlértékeléshez vezet és nem kapunk pontos képet a gyógyszerelési adherence szempontjából fontos bevétel időpontjáról és a bevett dózis nagyságáról sem [30]. A bevétel időpontjáról is tájékoztatást adhat az elektronikus gyógyszerbevitel monitorozás, ennek alapján az így mért adherence értékek kedvezőtlenebbek. A gyógyszeres adatbázisokat hasznosító felmérések előnye, hogy nagyszámú betegadat feldolgozására van lehetőség, azonban kevesebb betegparaméter kezelhető, illetve az adatfelvétel és a feldolgozás között nagyobb

az időintervallum. A legpontosabb meghatározást a biokémiai vizsgálatok jelentik, de ez esetben sem zárható ki, hogy a beteg csak a vizsgálat elvégzése előtt szedi rendszeresen a gyógyszereket. Ugyancsak nehézséget jelent a jó és a rossz beteg-együttműködés határának megállapítása.

Adherence vizsgálatok eredményei

DiMatteo publikációja a WHO jelentésnél kedvezőbb képet mutat, mivel itt az átlagos adherence érték 75,2% volt. A vizsgálat beszámolt arról is, hogy az 1980 előtt végzett vizsgálatok (48 vizsgálat) eredményei szignifikánsan kisebb együttműködési eredményt mutattak (62,6%), mint az 1980 és 1998 közötti 491 vizsgálat (76,3%) [21]. Az adherence különböző területeivel foglalkozó publikációk értékeit a **II. táblázat** mutatja be.

A tanulmány a betegségek szerint is csoportosította az egyes vizsgálatok eredményeit (**III. táblázat**) [21].

Az eredmények szerint az egyes területek (gyógysze-

II. táblázat
Az elemzett vizsgálatok megoszlása az adott adherence terület szerint (elemzett vizsgálatok száma: 520)

A vizsgált adherence terület	Vizsgálatok száma	Átlagos adherence érték	Konfidencia intervallum
Gyógyszerelés	328	79,4	77,4–81,4
Szűrés	9	72,8	49,9–90,4
Fizikai aktivitás	13	72,0	60,5–82,3
Egészséges életmód	88	69,7	65,5–73,5
Konzultációkon való megjelenés	57	65,9	60,8–70,7
Diéta	25	59,3	49,6–70,3

III. táblázat
Az adherence értékek megoszlása betegségek szerint (elemzett vizsgálatok száma: 482)

A vizsgált adherence terület	Vizsgálatok száma adherence érték	Átlagos intervallum	Konfidencia
HIV/AIDS	8	88,3	78,9–95,2
Arthritis	22	81,2	71,9–89,0
Gasztrointesztinális betegségek	42	80,4	73,9–86,2
Daganatos betegségek	65	79,1	75,9–84,2
Epilepszia	9	78,4	52,4–95,7
Nemi és húgyúti betegségek	17	77,0	65,4–86,9
Bőrgyógyászati betegségek	11	76,9	66,5–85,9
Kardiovaszkuláris betegségek	129	76,6	73,4–79,8
Fül-orr-gégészeti betegségek	30	76,1	68,6–82,8
Fertőzések	34	74,0	67,5–80,0
Szemészeti megbetegedések	15	72,6	61,8–82,3
Végállapotú vesebetegség	20	70,0	56,8–81,6
Légúti megbetegedések	41	68,8	61,1–76,2
Diabetes	23	67,5	58,5–75,8
Alvászavarok	16	65,5	54,3–75,8

relés, fizikai aktivitás stb.) között jelentős különbségek vannak. Míg a gyógyszerelés vonatkozásában közel 80%-os együttműködésről beszélhetünk, addig ez már a diéta esetében alig haladja meg az 50%-ot. Ugyancsak erőteljesen befolyásolja ezt a betegség típusa is, hiszen a nagy fájdalommal járó betegségek esetében (arthritis, daganatos betegségek) magasabb a beteg-együttműködés, mint ún. néma betegségekénél (magasvérnyomás, diabetes).

Három, népegészségügyi szempontból fontos területen (légúti betegségek, kardiovaszkuláris betegségek, diabetes) az 1999–2006. február közötti összefoglaló irodalmat áttekintve, a következő fontosabb adatok találhatóak. Bender 2002-es összefoglaló tanulmányában arról számol be, hogy az asztmás gyerekek esetében az adherence értéke gyakran nem éri el az 50%-ot. Hasonló adatokat kaptak felnőttek esetében is [31, 32]. Ugyancsak asztmás gyerekek együttműködési készségét vizsgálta Bender 2000-ben és 4 adherence vizsgálati lehetőséget hasonlított össze, melyre az alábbi adatokat kapta:

– anyai beszámoló – 89%,

- gyermek elmondása – 81%,
- doboz töltetsúly mérés – 69%,
- elektronikus adagbevitel számolás – 52% [33].

Habár a magas vérnyomás kezelésére számos modern szer áll rendelkezésünkre, felmérések szerint mégis csak a betegek 31%-ának kontrollált a vérnyomása [34]. *Colin* 15.000 beteg antihipertenzív gyógyszer szedését vizsgálva megállapította, hogy a betegek 43%-a a terápia kezdete után négy évvel semmilyen antihipertenzív gyógyszert sem szed [35]. *Wogen* vizsgálatai szerint a valsartant a betegek 63%-a szedte 1 év után, míg ugyanez az arány amlodipin-nél 53%, lisinoprilnél 50% volt [36]. Egy másik, az Egyesült Államokban készített vizsgálat szerint 1 évvel a terápia megkezdése után a betegek 62%-a szedte az ACE gátlókat, 54%-a a kalcium-csatorna blokkolókat, 42%-a a diuretikumokat. Ugyanez az arány a terápia megkezdése utáni négy évben még kedvezőtlenebbül alakult: ACE gátlók – 47%, kalcium-csatorna-blokkolók –

42%, diuretikumok – 18% [35]. *Lerman* 2005-ben publikált tanulmánya szerint az orális antidiabetikumok esetében az adherence értékek 36–93% közötti, míg a perzisztencia értékek – 6–20 hónapos időtartamot tekintve – 16–80% között változnak [37].

***

A II. részben az adherence-t befolyásoló tényezőket és az adherence magatartási hátterét ismertetjük.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

Az 1–37. sz. irodalom az MGYT honlapjáról (www.mgyt.hu) letölthető és kérésre a szerkesztőség az érdeklődőknek megküldi.

B. Hankó: *The actual question of adherence. Part I.*

*Semmelweis Egyetem Egyetemi Gyógyszertár Gyógyszerügyi Szervezési Intézet,
Budapest, Hőgyes Endre u. 7. – 1092*

ELŐZETES HÍRADÁS

A Gyógyszeranalitikai Szakosztály és a Gyógyszertechnológiai Szakosztály
közös előadóülést rendez

a VIII. Magyar Gyógyszerkönyvről

2006. november 27-én hétfőn 13.30 órakor
az Országos Gyógyszerészeti Intézetben.

A tervezett előadások bemutatják a Ph.Hg.VIII. szerkezetét, általános, analitikai és technológiai újdonságait és a hatályba lépése nyomán szükségessé váló teendőket.

Érintik az ipari kollégák számára érdekes újabb módosításokat is.

A részletes programot és a jelentkezés módját a novemberi lapszámban tesszük közzé.

Várjuk az érdeklődőket!

Takácsné dr. Novák Krisztina
a Gyógyszeranalitikai Szakosztály elnöke

Dr. Dévay Attila
a Gyógyszertechnológiai Szakosztály elnöke